

## BEAVATÓ, BEÉPÍTŐ RÍTUSOK

Az eltávolító rítusok rendszerezése, elemzése, és megfigyeléseim mérlegelése alapján arra a következtetésre jutottam, hogy a szentdomokosiai képzetében a koporsónak sírgödörbe való eresztésével a halott átlépte a földi élet-túlvilági élet „kapuját”, „küszöbét”. Ettől a pillanattól kezdődően számítom a beépítő rítusok kezdetét. A szakirodalomban használatos szinonimá párból a temetés szokásrendszeréhez a *beépítő rítusok* elnevezést illőbbnek tartom, mint a társadalmi mozgásokat is érzékeltető *beavató* terminológiát, így a továbbiakban azt használom.

Ha az utazás fogalmkörében gondolkodunk akkor, tovább már nem beszélhetünk eltávolításról. Megváltozik az igeidő is: az *egyén* már csak *volt*; nem szenvedő, vagy hirtelen elhunyt, nem kihülő és kihült test, melyet mozgatni, öltöztetni, készíteni stb. kell, hanem olyasvalaki, aki elmúlt életében ezt vagy azt cselekedte. A közösség tudatába már kezd beépülni, ahogy Kunt Ernő találóan mondja „emlékének ápolásával.”<sup>88</sup>

Úgy vélem, hogy az emléképolás lelki folyamata, és ezzel egyidőben a beépítés a halotti torral indul el, amit Szentdomokoson *alamizsnának* neveznek, és formálisan lezárul a gyász befejeztével.

Szemléletem vitatható, csakhogy itt is észre kell venni, mint az előző szakaszok folyamatában, a hajlékony átmenetelt.

A korábbi állapothoz viszonyítva valóban új helyzet alakult ki: végérvényesen hiányzik egy családtag, akit a hagyomány kényszerítő parancsa szerint is a legnagyobb gondossággal elkészítettek az útra, elmúlását megsiratták, de akitől, új állapota miatt, meg is akartak és meg is kellett válni. És az úrt még nem érzi teljességében a család. A temetőből visszajövet a gyászoló közönség toros asztalhoz ül. A szigorú viselkedésre, magatartásra figyelmeztető rítusok fokozatos visszaszorulása, az étkek és italok elfogyasztása már mindenkiben oldja a hangulatot. Már „szép temetés”-ről beszélnek, megelégedéssel nyugtázzák, hogy sikerült mindent megtenni és elvégezni az elhunytért. Még a nagy kiadások is enyhülnek azzal, hogy „megérdemelte”, „kiérdemelte”.

## Az alamizsna

*Ki és mikor hívja a torozókat? Kiket hív meg? Kinek kötelező elmenni az alamizsnára?*

„Erre, aki búcsúztatót mond a temetőbe, meghív mindenkit. Mondja, hogy mindenkit szívesen látnak a gyászolók egy kevés alamizsna elhasználására. Így mondja. Nem azt mondja, hogy mindenkit szívesen látunk a torba, hanem azt, hogy mindenkit szívesen látnak, aki nem sajnálta a fáradságát eljöni, s a mi halottunkot elkísérni...” (32).

„Nem torba hívják az embereket, hanem alamizsnára: »Ne sajnálják a fáradságukat egy szerény alamizsnának az elhasználására«” (17).

„Mikor lássák, hogy a nép má szállingózik a temetőből ki, a férfiak elállják az utakat (*ti. az utcaelőket*), minden útszakaszon irányítsák, hogy ne haza menjen, hanem alamizsnálkodásra” (36).

„A temetőbe meghívják mindenkit. Aki akar visszajön. Csak a komáknak, rokonoknak, szomszédoknak kötelező, hogy vissza kell jöjjenek a halottas házhoz. Az hívja, aki elbúcsúztassa a halottat a temetőben: »A hátramaradott (*sic*) özvegy s hozzátartozói énáltalam szívesen lássa egy kevés alamizsnának az elfogyasztására, amit most, a temetés után szolgálnak fel.« Ezen kívül elállják az utakat, meg vannak bízva a férfiak, megkérik az embereket, hogy jöjjenek vissza, hogy ne maradjon meg az étel: irányítsák őket a ház felé.” (34).

„Az a meghívás mindenkinek szól. De nem szokott mindenki elmenni. Pedig kiállnak az utcasarokra, ahol tudják, hogy térnek el a népek. Megkérik szépen, hogy fáradjanak el a halottas házhoz. De ez a módtól is függ. Met egy szegényebb család nem tud úgy elkészülni, akkor má nem állnak ki az utcasarkára. Csak a temetőbe szépen megköszönik, s úgy mondja, hogy a gyászoló család nevébe megkérünk mindenkit, hogy legyenek szívesek, a fáradságot ne sajnálják egy szerény alamizsna elhasználására a családi házhoz. Ezzel aztán aki akar jő, s a többi pedig hazamegy” (17).

„Régen úgy volt, hogy a temetésre elmentek, s annak fele elment a torba es. Úgy az utcasarkokot elállták, s ott hívták az embereket. Most?... menyen a nép. Mindenki. Nem kell hívni, mint ezelőtt, hogy ne, gyere s gyere, a sok étel meg van főzve! Most mindenki menyen. Ezért minél többet főznek, hogy nehogy szegyenbe maradjanak” (25).

„A torra, ha úgy van elkészülve, az egész közönséget meghívják. S ha nem, elállják az utcasarkokot, közelebb a házhoz, s úgy, ahogy érzik, hogy ennyi személyt el tudnak látni, annyit tömörítnek oda” (28).

*Aki anyagilag nem bírja előkészíteni az alamizsnát, az hogyan jár el?*

„Kisebb méretbe, de mindenki csinál. Most, az utóbbi időben csinálták, hogy amikor jöttek bé a temetőből, akkor kenyérral és pálinkával kínálgodtak. S akkor házhoz nem hívják” (34).

„Aki tort nem csinál, annál bent, a temető kapunál minden egyes résztvevőnek töltek a pálinkát decis pohárba, s adják a kenyeret s a kalácsot, úgy, mint városon. Ezt a szegényebb házak csinálják, hol nem jut, hogy húst vegyenek” (1).

„A halottat elbúcsúztassák, s az alamizsnára hívást elhallgassák” (15).

*• Hol kerül sor az alamizsnára? Az ültetésnek vannak-e szabályai? Terítetek-e a halottnak?*

„Az udvaron terítnek télen, nyáron. Egy-kettőre hordja bé *(ti. az ételt)*, s avval menyen tovább” (25).

„Főleg a rokonságot bent szokták leültetni. A komákat, a családtagokból az idegeneket *(ti. a más helységben élőket)*. S a falubelieket, ha az idő olyan, kint, hosszú asztaloknál. Ha rossz az idő, akkor bent, amennyi befér, s a többit marasztalják, hogy az elsők egyék meg, vagy a szomszédba kérnek helyet teríteni” (17).

„A szomszédoknál is terítnek, ha vannak”(36).

„Külön a nőket, s a fiatalokat esment külön” (28).

„A halottnak se nem terítnek se meg nem hagyják a helyit.” (32).

„Az asztalnál a halottnak nem hagynak fel helyet. Bé kell ülni végig *(ti. minden helyet el kell foglalni)*, nem szabad rés legyen az asztal egy részén sem. Így tartásuk, hogy nem szabad. De hogy miért, nem tudom. Mikor vége van az ivásnak *(ti. elfogyasztották az illő mennyiséget)*, gyorsan szedik le a poharakot, s futnak el vele. Nem szabad ott maradjon pohár s pálinka.” (36).

*• Kik irányítják az asztalhoz ülést?*

„Azok a férfiak, akik idehaza maradnak: két, három férfi. S akkor válogatnak a férfi rokonságból, szomszédokból tötögetőket: akik tötögetik a pálinkát az asztaloknál.” (34).

*• Hány személyt ültetnek le egyszerre?*

„Amikor az uramot temettük, 500 személy volt leültetve. Nekem 22.700 lejbe állott a temetés *(1986-ban.)* Ez a nagy udvar asztalokkal végig volt; 250 személy egyszerre le tudott ülni.” (34).

*Hogyan becsülik fel, hány embernek kell teríteni?*

„Úgy szokták, hogy amikor indul el a menet, két ember oda áll a kapuhoz, s megszámlálják, hány sor van, s négyvel beszorozzák, met általában négyes sorba mennek, s akkor tudják, hogy körülbelől ebből ennyi visszajő, s innet saccolják, hogy hogy terítsenek.” (34).

*Miért adják az alamizsnát?*

„A halottért. Hát életibe annyit dolgozott, annyit küzdött, ennyi jár neki. Végtisztességből, végkielégítésből!” (28).

„Elbírálják, hogy kinek milyen baráti köre volt, milyen ember volt, hogy szeretett ember volt... Az alamizsnára egyik elmenyen csodanézni, a másik elmenyen lelki gyötrődésképpen, kegyelet leróvásképpen, vagy kötelességből. Van, akinek sokan felvonulnak, van, akinek kevesebben. Inkább a szegényeknek, nincs akkora baráti körök, nincs akkora lehetőségik” (15).

„Az alamizsnát az Úrjézus hagyta hátra, hogy »Adjatok alamizsnát! S amikor alamizsnát adtok, a bal kezetek ne tudja, hogy mit cselekszik a jobb. Met csak akkor alamizsna.« Vagyis, aki elmegy a temetésre jó szívvel elásák: ez az utolsó végtisztesség a halottnak... a végtisztességet adja meg a család. Akik elmennek, azokat így megvendégelik” (29).

„A papok szörnyen tiltsák, s nem tudják kiirtani. Még a szegények es, tanár úr, ha nem tud mást, a temetőbe kenyeret s pálinkát ad. Lent a temető kapuba, kosarakba a kenyér felvágva, s mindenkinek tötnek egy féldeci pálinkát. Azt mondja mindenki, megérdemli! Eleget dolgozott életibe. Megérdemli!” (32).

„V valamelyik fejedelem hagyta meg: Szent és üdvösséges a halottakért imádkozni s alamizsnát adni. Met a lélek él. Ha azt nem látta vóna helyesnek, nem es mondta vóna el: »Imádkozzatok, s alamizsnát adjatok a halottakért!« Az imakönyvbe es benne van: »Imádkozzatok, s alamizsnát adjatok!« De van úgy es, hogy a halott kér: neve napja, évfordulója jö-e? Igen! Na, megjelenik olyannak, akitől ő vár. A lélek várja az alamizsnát” (38).

„Kurkó Emre bácsinak a vejit – megyebíró volt – az esperesúr reavette, hogy ne csináljanak alamizsnát Emre bácsinak. S aztán úgy fel volt háborodva mindenki, s úgy szégyellték ök es, hogy ment fel a sok nép, s a kapu bé vót téve. Elég a héza, hogy úgy két hét múlva, hogy eltemették, a halott testvérinek a lánya hát lássa álmába. S mondta nekem, »Nezd meg te, az éjjel Emre bámot láttam, s azt mondta: Adjál Zsuzsa bár egy szelet kenyeret, met olyan éhes vagyok.« Akkor aztán felzúdult az egész rokonság, hogy épp a veje kellett a legelső legyen, megyebíró létire, aki kivette az alamizsnát! De többet senki utánik nem ment (*ti. nem követte példájukat*). Nagyon

ügyes, korrekt felesége vót, nem tudom hány évre rea felakasztotta magát... a fia elbujdosott... Aztán senki se utánozta.”

*Miért sértette az embereket, hogy a kapuk be voltak csukva?*

„Azért, mert az azt jelenti, hogy ne menjen bé senki a házhoz alamizsnáért. Mikor a halottat kikísérik a temetőbe, nyitva hagyják mind a két kaput, hogy a nép jöjjön vissza. Mikor bégyültek alamizsnára, akkor béteszik a kapukot. S itt má jóelőre bétették. Na, ezért! Bálint Lajos érsek úr es annyira harcolt a torért (*ti. a tor miatt, ellene*), hogy jaj... jaj, de aztán nem érte el, csak ezt az egyet, Emre bácsival. Rea kellett hagyja a népre, hogy csinálja. De én azt mondom, mikor a nép nem bírja a drágaságot, elhagyja. Negyvenhat-, negyvenhétbe se torozott senki, pedig akkor is haltak meg” (31).

*Kik készítik elő az alamizsnát?*

„Idehaza maradnak a szomszédokból egy páran: a szakácsné, aki rendezi, főzi az ételeket, három-négy férfi, akik az italt rendezik, kenyeret vágnak, ezt-azt elrendeznek, az asztalokat kirakják, aztán még asszonyok... szóval, 10-12-en itthon maradnak” (34).

„Többen segédkeznek. Egyre bizzák az italt, az adja ki, mások felrakják az asztalra, a másik irányítsa a bétülést, a másik kenyeret szel s kirakják az asztalra” (30).

„Legalább hat nőszemély marad a háznál” (24).

*Milyen ételeket főznek az alamizsnára? Tulajdonképpen mit adnak alamizsnaként?*

„Főznek. Johokot vágnak, ugye; vagy ha húst kapnak, abból főznek. Három-négy 50 literes fazek levést, s mindenkinek béteszik leveses tálokbán, s mindenki előtt ott van a tányér, kalán, s arra kenyér – vagy egész, vagy fél. S ő a tányért felborítsa (*ti. felfelé fordítja*), s magának teszen, amennyit akar. A kenyér meg van vágva: két szelet a végiből, s azt letöri, s avval eszi meg a levést. Ami megmarad, kenyér, elviszi mint alamizsna. Még ha ott hagyja es, má szólnak utána, hogy tessék elvinni a kenyeret. Az alamizsnát, ugye, el kell vinni. Ennek a kicsi bóti kenyérnek a felit adják most” (28).

„Beccsinált levést főzünk. Ez általános. Most krumplit is teszünk, régen csak zöldséget tettünk s a húst, rántás és tojás eresztéssel. Amikor lehetett vágni, borjút vágtak, növendéket, most, az utóbbi időbe juhot” (34).

„Ajándékba – ahogy bé tudják szerezni –, adnak mindenkinek egy fél kenyeret s egy pohár pálinkát. Ha főznek, akkor jár három tötélék s egy kanál káposzta (*ti. vágott*); ha pedig levesételt főznek, akkor mindenki annyit

tesz, amennyit akar. A káposztát kiporciózzák. De azt inkább a végvacso-  
rára adják. Torra inkább levest főznek, met az ugye kiadós” (17).

„Mindenkinek adnak alamizsnát: kenyeret vagy kalácsot. Ez bé van téve  
a tányérokra. Ez a porció alamizsnából, s abból annyit tör vagy szel, ameny-  
nyit megeszik, s a többit viszi haza. Töltnek még pálinkát es” (25).

„Az alamizsna? Az három pohár pálinka: Atya, Fiú, Szentlélek. Ha ala-  
mizsnát akar adni valaki valakinek, három pohár pálinkát töltsön. Azt el se  
tudja használni mindenki. Aki nem használja el, az az ő dolga, de megkénál-  
ják. Ezt így tanultam” (29).

„Mindenki kap egy adag kenyeret, s ebből vágnak 2-3 szeletet, amit ott  
megesznek. Ezt így készítik elé. S a többit hazaviszi. A kitöltött italt, pálin-  
kát, mindenki meg kell igya, utána összeszedik a poharakat, mert a végivel  
imádkoznak, s akkor italos pohár ne legyen az asztalon. Úgy mondják, hogy  
az ital s az imádság – ez a kettő nem egy helyre való. Ugye, az elején is  
imádkoznak, akkor van az alamizsna osztás, s utána újból keresztet vetnek, s  
úgy végzik el az alamizsnáér az imádságot” (34).

„Ha a kenyér 50 dekás, egészébe egyet kap mindenki. A mostani két ki-  
lóst elvágják négybe. De amit nem esznek meg, elviszik. Ezt így kell. Az  
alamizsna abba es változik, hogy kinek mekkora módja van, s attól es, hogy  
a halott olyan, hogy a hozzatarozójának nincsen olyan lelki fájdalma utána.  
Na, az nem fektet bé akkora kötést. Amelyiknek fáj, az befekteti az utolsó  
lejt es. Tehát nemcsak a gazdagság hordozza, hanem a fájdalom” (15).

„Adnak levest, egy nagy szelet kenyeret, s három pohár pálinkát. S azt el  
kell használni, s mehetsz haza. Most úgy kezdték, met nehéz a húst  
bészerezni, én is úgy mondtam Ignácnak, ha én pusztulok meg hamarébb,  
pálinkához juss s kenyerhez. A temető kapuba viszed ki szekervel, állíts oda  
embereket, s ahogy jő a nép, ojszák a kenyeret s a pálinkát. Semmit többet.  
Mit ölöd magadot!?” (36).

#### *Hogyan kezdődik el és hogyan fejeződik be az alamizsna?*

„Leültetik a népet. Mikor az asztal bétöt, akkor vannak fehérnépekbe,  
aki szépen tud imádkoztatni, az feláll, keresztet vettet, imádkozik odatartozó  
imádságot, s evvel megkezdődik az evés. Addig pálinkát se nem tötnek, se  
senki a kenyerhez héza nem nyúl, amíg nem imádkoznak. Mikor az imád-  
ságnak vége van, s keresztet vetnek, akkor kezdik tötteni a pálinkát, s min-  
denki tör a kenyerből. Mindenki ülve van, s aki imádkoztat, az feláll, hogy  
hallja az egész. Az alamizsna végivel es imádkoznak, mikor mindenki evett:  
Miatyánk, Hiszekegy... s megköszönik az élő családnak a költségét, hogy az  
Isten rendeljen mást helyette” (28).

„Imádkoznak előtte es s utána es. Előtte egy Miatyánk s Üdvözlégy s Asztali áldás:

Mindeneknek szemei, Te benned bízunk Uram, Istenünk. Áldd meg nekünk ételünköt, italunkat. Betöltesz mindent áldásiddal. Dicsőség az Atyának, Fiúnak, Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, ámen. És evvel kezdenek enni. Az imádságba beléfoglalják, hogy Adj Uram örök nyugodalmat neki. Amikor mennek el, a háziaknak így köszönik meg: Isten fizesse, az Isten virágojztassa meg a hótak előtt. Adjon a hótaknak örök nyugodalmat, s szabadulást a szenvedő helyről. Egyszerre állnak fel az asztal mellől” (26).

„Akkor, amikor kezdenének enni, akkor így imádkoznak: Asztali áldás: Mindeneknek szemei, Te benned bízunk Úristen. Te adsz nekünk eledelt alkalmas időben és felnyitod a Te szent szemedet és betöltesz minden élőt áldásoddal. Dicsőség az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, ámen. Alamizsna után pedig azt mondják: Jóságodért volt terítve számunkra ez asztal, jóságodért, édes Jézus áld szívünk, s magasztal. Evvel indulnak haza, s köszönek a siralmasoknak: »A Jóisten a halottnak adjon örök nyugodalmat, s magoknak pedig adjon győzedelmet a további munkára s a bánatra.«” (12).

„Feláll a vezető, s monja: Imádkojzunk elhunyt halottunkért, István testvérünkért; veti a keresztet, s akkor mondjuk a Miatyánkot, Üdvözlégyet, Hiszekegyet, s akkor Jöjj el Jézus, légy vendégünk, áldd meg, amit adtál nekünk. Étkezés után újra elmondjuk ezeket, amikor hozzátoldjuk, hogy ...áldott legyen a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki könyörüljön István testvérünkön... S akkor ahány elhunyt van annak a családnak, még annyi Miatyánkot s Üdvözlégyet. Hogy részesüljenek azok is az imából s az alamizsnából. Az evés vége felé körbe nézek, amikor látom, hogy mindenki béfejezte, kezdem az imádkozást. Mikor mindennek vége, akkor énekeljük, hogy:

*Engedj Uram, örök nyugodalmat neki,  
Az örök világosság fényeskedjék neki,  
S a tisztító tűzbe s égető lángjára  
Follyon le a Jézus piros vére árja.  
Édes üdvözítőm egész életedért,  
Keresztfán kiömlött minden csepp véredért  
Légy irgalmas neki az iszonyú kínba,  
Kik a földi bűnért égnek túzlángokba.  
Kér minket a megholt esszekulcsolt kézzel,*

*Hogy segítsük rajta könyörgéseinkkel.  
Mondjuk hát, adj Uram nyugodalmat neki,  
Örök világosság fényeskedjék neki.*

S erre mindenki áll fel az asztaltól, s menyen el. Megköszönik az alamizsnát” (17).

„Meg van terítve, de a kenyeret leülés után osztják ki. Akkor feláll egy asszony, s elvégzi az Úrangyalát, met déli időre kerül az alamizsna” (34).

*1992. július 18-án, Vízi András temetésén Nagy Lajosné Ferenc Rozália vezette az alamizsna előtti és utáni imádkozást. A hangfelvétel a tudta nélkül készült. Amikor úgy vélte, hogy mindenki leült, felállott, körülnézett, néhány másodpercre rá mindenki elhallgatott, ő pedig így kezdte:*

„Az Atyának, Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, ámen. Szent és üdvösséges gondolat a halottakért imádkozni, hogy az ők bűneiktől feloldoztassanak. Adj Uram örök nyugodalmat András testvérünknek, akit elkísértünk az örökös nyugvóhelyre, s az örök világosság fényeskedjék neki. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott legyen a te méhednek gyümölcse Jézus, aki adjon András testvérünknek az örökös nyugvó helyen (az eltemetett helyen), örök nyugodalmat, és boldog feltámadást az örök életre... Asszonyunk Szűz Mária... Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott a Te méhednek gyümölcse Jézus, ki könyörüljön Árpád szolgáján, s a családhoz tartozó közeli és távoli rokonokon... Asszonyunk Szűz Mária... Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégy Mária... és áldott a te méhednek gyümölcse, Jézus, aki könyörüljön az elfelejtett lelkeken, akik a családhoz tartoznak... Asszonyunk, Szűz Mária... Adj Uram örök nyugodalmat a meghalt híveknek, és az örök világosság fényeskedjék nekik. Nyugodjanak békességbe. Könyörögjünk, minden híveknek teremtő és megváltó Istene, a te elhalt szolgálid lelkének minden vétkét kegyelmesen bocsásd meg, hogy amely irgalmasságot mindenhol kívánnak, azt a mi könyörgéseink által elnyerhessék, aki élsz és uralkodol, ámen. Uram, hallgasd meg a mi könyörgésünket, és a mi kiáltásaink jussanak elődbe. András lelke, akit elkísértünk az örökös nyugvó helyre, s minden idetartozó lelkek Isten szent irgalmasságából békességbe nyugodjanak, ámen. Asztali áldás! Mindeneknek szemei, tebenned bízunk Úristen. Te adsz nekünk eledelt alkalmas időbe, felnyitod a Te szent szemeidet és betöltesz minden élőt áldásoddal. Dicsőség az Atyának, a Fiúnak, és a Szentlélek Istennek, miképpen kezdetben, most és mindörökké, áment.”

*Az alamizsna felszolgálásában segítők, akik készenlétben állnak, behozták a tálakat, töltötték a poharakba, amit egyszerre felemeltek, és az elhunyt*



nevét említve nyugodalmat kívántak neki, nem koccintottak, megitták és enni kezdtek.

*Nagy Lajosné Ferenc Rozália, amikor úgy látta, hogy mindenki elfogyasztotta a kirakott étkeket, újra felállt, körülnézett, bevárta a teljes csendet, majd így szólt:*

„Imádkozunk az alamizsnáért! Fizess meg Uram, minden velünk jövőnek, a Te szent nevedért az örök élettel. Az Atyának, és Fiúnak, és Szentlélek Istennek nevében ámen. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégység Mária...és áldott a Te méhednek gyümölcse Jézus, aki virágoztassa meg az alamizsnát Árpád testvérünk előtt, akinek itt a hitvestársa és családja felajánlotta... Asszonyunk ... Könyörülj rajta Uram, könyörülj! Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégység Mária... és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus, aki részeltesse az alamizsnából András szolgáját, s minden idetartozó szülők lelkeit... Asszonyunk... Adj uram örök nyugodalmat neki, és az örök világosság fényeskedjék neki. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégység Mária... és áldott a Te méhednek gyümölcse, Jézus, aki részeltesse az imából és alamizsnából a közeli és távoli rokonokat s mindazon lelkeket, akik a családhoz tartoznak, s el vannak felejtve... Asszonyunk... Adj Uram örök nyugodalmat a meghalt híveknek, és az örök világosság fényeskedjék nekik. Nyugodjanak békességbe, Mária szent nevébe. Miatyánk, aki a mennyekben vagy... Üdvözlégység Mária ... és áldott legyen a Te méhednek gyümölcse, Jézus, ki jöjjön segítségére ennek az özvegy édesanyának, a gyermekeivel együtt; adjon nekik egyetértést, szeretetet, s rendeljen mást a kötések helyett... Asszonyunk Szűz Mária... Uram hallgasd meg a mi könyörgésünköt, és a mi kiáltásaink jussanak elődbe. Ezen elhunyt András és Árpád elhunyt testvérünk lelke, s minden idetartozó lelke Isten szent irgalmasságából békességbe nyugodjanak, ámen. Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, ámen.”

*Néhány másodpercnyi hatásszünet után énekelni kezdi az Engedj Uram örök nyugodalmat neki...kezdetű, Kedves Félixnéől már megismert éneket, majd:*

„Engedje a Jóisten s fogadja kedvesen az imánkat az ő és minden hívek lelkeiért. Az Atyának és Fiúnak és Szentlélek Istennek nevében, ámen.”

*A halott neve András. Az imában Árpád nevét is hallottam befoglalni. Ez tévedés volt?*

„Nem. Az asszonynak az első ura Árpád, s érte is kell imádkozni. Kötelesség. Mert az ő első férje Árpád volt, s azért kell imádkozni mindig. Ezt az Úristen azért hagyta, hogy meg kell emlékezni rea is. .. S a magtalanokról,

ugye, senki nem emlékezik meg, ha ilyenkor nem... Kötelességünk imádkozni értük is. Névileg nem lehet külön mindenkiről megemlékezni, met akkor igen hosszúra kinyúlik, bár sokan lettek volna itt, akikről... Szóval, amikor én felállok imádkozni, annak a családnak az összes halottai elfutnak a szemem előtt, s a szívem előtt. Ha még nem is akarom mondani, vagy nem jut eszembe, úgy valaki súgja nekem, hogy ezért es kell imádkozni, s ezért es... Én, amikor elmenyek egy házhoz imádkozni, má ismerem a családot visszamenőleg: az egész családfáját, me végiggondolom. De amúgy három Miatyánkba s három Üdvözlégybe beléfoglaljuk az összes halottakat. Elsősorba azért kell imádkozni, aki a halott, azt kell felemlíteni, annak a nevét. Azután, ha egy édesanya halt meg, s már a hitestársa meg van halva, akkor az ő hitestársát, vagy fordítva. Így jönnek egymásután, így ez az öntudat kell legyen az emberben. S azután a többi rokonokat. Mind a két részről való szülőkről örökké meg szoktam emlékezni. Sokan szeretnék, hogy mindenkit hangsúlyozzunk ki, de nem adatik idő rea, s akkor mondom, hogy az innet való lelkekért, mert azok es a családtól várnak imádságot, s alamizsnát, s szabadulást... Tehát ők es kell részesüljenek az alamizsnából. Ennek az asszonynak élnek a szülei, de Árpádnak meg vannak halva. Azok a rokonok ettől a családtól várnak imádságot, alamizsnát s szabadulást, ha má Árpád meghalt...” (29).

„Az alamizsnáért való imádkozást se csinálják máshol, csak nálunk s Szenttamáson (*szomszéd falu*). Esznek, s isznak, s ugye, mennek hazafelé. Pedig ha valamit adnak, azért imádkozni kell, s azt meg kell köszönni. Vótam én Jenőfalába temetésre (*a harmadik falu, Domokostól délre*). S hát uram, ahogy megették az ételt, míg tötik a pálinkát, jó nyugton vannak, s aztán kelnek fel, s mennek el. S mondom, álljanak csak meg, bácsik! Ne haragudjanak, mondom, de az alamizsnáért imádkozni kell! Jóllaktunk, ettünk, ittunk hát itt akkora darab kenyeret adtak, hogy azért külön imádkozni kell! s akkor menyünk el?! Úgy megálltak az emberek, mint a fa. Vettem a keresztet, imádkoztattam, s mind, akik hátul vótak es, még a szájukat es eltátozták, s úgy hallgattak. S aszongyák, »ez igen, ez az asszony jól kitett. Ilyent itt nálunk nem tudnak.« Na, de megvárták, s imádkoztak; de ha nem mondom, csak kelünk fel, s menyünk. Éppen most vót az évfordulós miséje a bátyámnak, Brassóba. A temetésen imádkoztak szépen nem mondom, de utána nem híttak a templomba imádkozni! Híttak a vendéglőbe, met ott vót az alamizsna. Hosszú-hosszú asztal vót, mind körülültük, s na, mondja az egyik közülünk: imádkojzunk! Imádkozunk es! mondom. Nem törődünk, hogy itt milyen világ van, vagy hogy szokták-e városon vagy nem szokták.

Mű imádkozunk. Mű tudjuk, hogy mit kell, s mű elvégezzük. Sokan vótunk Domokosról. Vettem a keresztet, s imádkoztunk” (1).

*Mennyi ideig tart az alamizna?*

„Kilenckor kezdődik a temetés, délre kerülünk a házhoz vissza. A tor egy jó félóránál többet nem tart. Felállnak, eltakarítsák, s újra terítik a következőknek. Azok is épp úgy imádkoznak.” (17).

„Béülnek, imádkoznak, esznek, imádkoznak, s mennek haza. Akik nem tudnak béülni az első rendbe, újra terítnek nekük” (15).

„Összesen körülbelül két órába telik. Attól függ, hányszor kell béüljenek. Ha csak egy rendbe, háromnegyed óra alatt véget ér” (34).

*Ki állja a temetési költségeket és az alamiznát?*

„Van ahol több testvér van, s hozzájárulnak közösen; s van ahol kimondottan a háziak állják. Mű heten vótunk testvérek, s mind pótoztunk 200-200 lejeket, s a végvacsorához es (1989 előtt). Egy temetés itt most, például a Zitáé (1991) 90.000 lejbe kerül. A temetkezési költségeket, ahol megegyeznek testvériesen, közösen állják, s ahol nem, az állja, amelyik a háznál van, amelyik örökli az őst” (1).

„Mostanság (1992) 60-70.000 lej egy temetés. A tor a legdrágább. Há tessék elképzelni, mennyi ember vót ott most es, hol vótunk. Majdnem mindenki visszamenyen a házhoz. Ha csak egy tányér levest adsz, akkor es sokat kell főzni, hogy mindenkinek adjál. A megmaradt ételt, elojszak a szomszédoknak, s a rokonság között. Küldnek a betegeknek” (30).

„Most (1994. április) 300.000 lejen es fejjel kerül a tor; 200.000 lejbe kerül ha van a háznál juh, levágni való tinó” (29,31).

*Az alamizna - tor - alkalmával szoktak-e beszédet mondani a halottról?*

„Nem. Csak ritkán. Ki hogy érzi, s amelyiknek jó szótehetsége van. Itt nálunk, amikor édesanyám meghalt, nyugodjék, mikor má végezték vóna el az étkezést, mindenki letette vót a kalánt, akkor a tornácra kiálltam, s szépen ezt mondtam: Istenfizessével mindenkinek megköszönöm, hogy az én jó édesanyámat kívánták elkísérni az örökös utossó útjára. Az Isten fizesse meg mindenkinek a jó szándékát, s a jó szüvességit, s a Jóisten segítjen meg mindenkit. Ennyit mondtam” (32).

*Milyen a fiatal halott alamizsnája - tora ? A keresztszülők hozzájárulnak-e a költségekhez?*

„Nem különbözik. De régebb, amikor leány vagy legény halott volt, a nekik fogadott rézbanda visszajött a torba, s utána, mintha egy lakodalom lett volna, elmentek a negyedik-ötödik házhoz, ott helyet kértek, s a fiataloknak csináltak egy rövid táncmulatságot. Két-három párat muzsikáltak, s ott táncoltak a fiatalok, mintha egy lakodalom lett volna, annak a fiatalnak, aki meghalt. Most ez nincs, pedig ez neki kijár. 1964-be volt meghalva itt fent egy legény, az erdővágóba egy fa ütte meg, hazahozták, s itt nálunk az udvaron táncoltak. Bodó Albertnek hívták. Azóta nem emlékszek, hogy ilyent csináltak volna. Mindenki a torba ett, a rezesbanda es, s akkor ide lejötték, itt volt megkérve. Mi a tizedik ház voltunk. Csárdást is s mindent táncoltak. Ez eltartott körülbelül egy fél órát, háromnegyedet... Meghívták a fiatalokat, egy férfi mondta, hogy »Itt a Szabó Jánosék udvarán lesz a lakodalma az elhunynak, táncmulatság az ő tiszteletére, s a fiatalokat hívjuk, hogy jöjjenek oda!« lehet, hogy azt mondta, hogy »a lakodalom helyetti tánc...«, nem emlékszem” (34).

„Égi menyasszony, vagy égi vőlegény - így nevezték őket. Azért tartották ezt a mulatságot, hogy nekik kijár. Ezt csak az emberek mondják így, a szertartásban így nem emlegetik” (34).

„Fiatal halott temetésire mennek el a legtöbben. Csoda-látni. Az alamizsna után a fiataloknak régebb csináltak táncot. De nem a házba csinálták, hanem a szomszédba, közelbe, egy csűrbe vagy egy üres lakásba. Délután két-három óra hosszat. Olyan csendes nótákat, keringőket húztak. Annak a tiszteletire, hogy fiatal volt, hogy vőlegény volt, hogy menyasszony volt” (15).

„Ha fiatal a halott, a bérmakeresztapa nagy zenekart fogad, amelyik kíséri a temetőbe, vagy pedig fogad egy zenészt, s a fiatalok a tor után egyet táncolnak. A szomszédba táncolnak, nem a halottas háznál! Az udvarba kint. Télen a csűrbe, vagy csak az udvaron. Volt úgy biza, hogy délelőtt eltemettük, s egész estig táncoltak. Már rég rezesbandát fogadnak. Ugye evvel fejezi bé a fiatalságát. A hozzátartozók nem táncolnak, csak a faluból az idegenek (*ti. nem rokonok*). Rendesen csárdást, s keringőt járnak. Aztán közbe hallgató nótákat húznak el, hogy ... Új sír van a temetőbe. Ezt együtt énekelik, mikor vége van.” (30).

„A násznagy ajándékot ad pénzbe, úgy 500 lejt; megfizeti a szentmisét, amit végeznek a halottért, ha leány, akkor megveszi a menyasszonyi fátylat, s ruhát. A zenészeket es a násznagy fizeti” (34).

„A násznagy pálinkát vesz, húst, lisztet ad. Itt például egy kicsi leánka halt meg, s a keresztszülők megvették a koporsót. S itt, ezeknek az ikreknek,

akiket megöltek ott Szeredába, a keresztszülők állották az egyiknek a koporsóját, a menyasszonyi ruhát, a dúrt s mindent” (15).

„A menyasszony, vőlegény torára a násznagy viszen 10 liter pálinkát, s pénzzel es hozzájárul a temetéshez. Azét, met ha kellene menni a lakadalmára, akkor es kellene adjon.” (1).

„A torhoz, ha fiatal halott van, a keresztanya s keresztapja hézajárul rendesen” (26).

## A gyász

A gyász „a közösségi követelményektől hagyományosan függő magatartási forma... A legszembetűnőbb megnyilvánulása máig is a viseletben van, mely ma általában fekete színű.”<sup>89</sup>

A MNL két lényeges vonását rögzíti a gyásznak: magatartás és viselet. Mind a kettő azonban a gyász formai vetületére utal, és kevésbé annak tartalmi jelentésére. Úgy vélem, az EMSzT szövegidezései ez utóbbit is megvilágítják: a gyász nemcsak külsőségi megjelenítése a közösség valamelyik tagja elmúlásának, hanem egy érzésegüttet is jelent. Szinonímája a szomorúság, és ez egyben lényege is. „Fijú, kiben vetettem vala minden világi reménységemet... nagy és életem fogytáig tartó keserűségemre elvétellett, oda lett és örökös gyászt hagyott Házamban” - olvasható az Erdélyi Magyar Szótörténeti Tárban.<sup>90</sup>

Azért tarom fontosnak a fogalom mindkét vonatkozását összefüggésbe hozni, mert a beavatás egyéni és közösségi megélése és számontartása, az egésznek a teljes lelki és tárgyi evolúciója csak így mérhető le, és így is méri le. A gyász, mint látni fogjuk, a közösségi normák rendszerében számtalan pozitív és negatív formában jelentkezik. Tehát lényegesen több, mint külsőség, bár megnyilvánulása a közösség szemében döntő kritérium.

A gyász csíkszentdomokosi megnyilvánulási formáiban kétirányú hatás tapintható ki: egyrészt a halott iránti tisztelet kifejezése, másrészt a hozzátartozók önmegnyugtatója, akik számára a halott-tisztelet illő és kötelező. Ez utóbbi egyben mind az elhunyttal, mind a közösséggel szembeni erkölcsi elszámolás függvénye is.

*Mikortól kezdődik a gyász? Milyen formában? Kik kezdik a gyászt?*

„Attól a pillanattól, ahogy meghal. Ötöznek át rögtön az asszonyok. Abba a helybe a fekete fejkendőket kötik fel, s teszik le a tarka vagy fehér ruhát. Tiszta feketébe kezdnek járkálni. A férfiak csak a rendes öltözetbe ma-

radnak, de szalagot tesz a mejire vagy karjára. A temetés napján feketébe vagy barnába öltöznek. A lejánkák fekete fejkendőbe járkálnak, s a fiúgyermeknek szalagot tesznek a karjára” (32).

„A hozzátartozók gyászruhát vesznek, de azonnal. A rokonságba a nők, attól a perctől fekete kendőt kötnek. A szomszédságba es. Mü, férfiak, nincs mibe másba öltözzünk. Így maradunk, ahogy vagyunk tesznek a bal karra egy fekete szalagot. A család többi tagjának is” (28).

„Az első perctől. Ahogy megtudta, hogy lehunyta a szemit a halott, attól a perctől. Például, jöttünk a papilakról haza a leánnyommal, s jött a híre, hogy a vejem lehunyta a szemit. S akkor lekaptam a fejemről a fejkendőmet, me világos kendőbe vót a leányom, s odaadtam neki. Me megszólták vóna, hogy a férje meg van halva, s ő világos kendőbe jár. Nekem, ugye sötét kendőm vót, én mindig abba járok...” (17).

*Az öltözeten s viselkedésen kívül még mivel fejezik ki a gyászt?*

„Nem es az a fontos, hogy mibe gyászolunk, s meddig. Nem az segít a halotton, hanem az imádság, s az alamizsna... s a szentmise. Ott járhatsz tíz esztendeig gyászba, az nem segít.” (1).

*Milyen színben gyászolnak?*

„Az asszonyok örökké feketében. Az egész ruhájuk fekete. A férfiak egy kicsi gyászszalagot viselnek a gallérjukon vagy a karjukon. A gyermek ruhája nem változik, nekik tesznek egy kicsi feketét a ruhájukra, a leánykának kötnek kicsi nájlón kendőt, feketét” (36).

„A közeli hozzátartozók egy évig végig feketébe” (34).

„Kinek milyen van: az idősebb bácsik hordják a fehér harisnyát, fekete kabátot, úgy gyászolnak.” (16).

*Kik gyászolják még a halottat a családtagokon kívül?*

„Például, a szomszédok is meggyászoljuk egyik a más. Harminc nap fekete kendőt kötünk. Avval gyászoljuk. Az körülbelül tíz házat jelent. Erre vagyunk szokva: egyik a más házat járjuk, s akkor meg is gyászoljuk egymást. Segítünk egymásnak s egymáson, s akkor a végtisztelettel is tartozunk” (12).

„A tízesbeliek meggyászolják egymást. Attól függ, kit hogy szerettek, addig terjed a tízesben a gyász. Akkor gyászolják a rózsafüzér társulati tagok is, ha a halott társulati tag volt” (1).

„Gyászolnak a komák, keresztgyermek. Inkább az asszonyok gyászolják a komát, komasszonyt. A férfiak nem horgyák a gyászt” (29).

*Kinek kötelező gyászolni?*

„Élettársnak, gyermeknek, közvetlen testvéreinek. Ezeknek kötelező gyászolni lelkiismeret szerint, ha betartsák. De betartsák általában. Mulatságba se mennek” (1).

*Mit nem szabad csinálni a gyászolóknak a gyász ideje alatt? Mi történik azzal aki megszegi a tilalmakat?*

„Nem mennek olyan helyre, ahol mulatság van: se lakodalom, se keresztelő, se katonavacsora, se táncmultság! Nem hallgassák a rádiót. Lezárják. Amelyik hallgassa, arról megmondják, hogy na »Ez jól kitett a szüleiért«. Met, ugye meghallják. Aki megszegi, arról mind rosszat mondanak, s hogy nem helyes, nem tartsa a vallását” (36).

„Nem szabad mulatságba menni; olyan helyre menni, ahol mulatnak vagy énekelnek vagy zenélnek, vagy ehhez hasonló. Onnan mindenünnen távol kell vonuljon. Nem szabad azalatt megházasodni!” (32).

„Minden dolgot végezhet, csak sötét ruhába! Nem mulathat. Egy lakodalomba meghívják... elmehet, de nem mulat. Mondjuk, a férfiak azok énekelnek is. Megfelelkeznek magukról. Ilyenek” (17).

„Nem táncolnak egyáltalán, nem énekelnek; lakadalomba, ha meghívják, kötelességből részt vesznek, de nem mulatnak. A férfi tartsa magát, hogy ne részegedjen le, habár ez nem minden alkalommal sikerül. Van aki énekelni kezd, akkor megjegyzi, hogy »ne, most halt meg az apja, s megrészegedett, s énekel. Megjegyzik. Az apja es észreveszi, hogy a fia megrészegedik, megszólítsa, hogy »Neked az nem talál! Ne csinálj ilyent!« Vagy a feleség az urát, hogy »Neked nem áll jól!«” (34).

„Az asszonynak nem szabad egy-két évet fejkendő nélkül járni. Itt a múlt ősszel haragudtunk meg Bara Terézre. Ki vótunk ülve a kapuba. Az anyját nemrég temette el, s ő hajonfőt ment az úton. Az egyik asszony meg is szólította: »Teréz! Kösd fel a kendőt!« Esztendeig, az biztos, a fejről a kendőt nem szabad letegye *(ti. az asszony)*, csak amíg megmosakodik, addig” (36).

*Mennyi időt tart a gyász? Vannak-e fokozatai? Kinek mennyit kell, illik gyászolni?*

„Hat hét, hat hónap szigorú gyász vóna, de attól függ, kinek milyen a lelkiismerete, és hogy sajnálja. Régen hat hónap vót a szigorú gyász. Utána es feketebe járt, de egy kicsit mégis másképp viselkedett. Szabadabban” (25).

„Szigorú gyász az az első hónap. Akkor mondassák a harminc napos misét. Addig az asszonyok a szomszédot is meggyászolják” (17).

„Egy évet gyászol a közvetlen hozzátartozó: a férj, feleség, gyermek, testvérek. A szomszéd harminc napig. Például én es még viselem a fekete fejkendőt a szomszédér. Az elhalt társulattagér is szoktuk a fekete fejkendőt viselni egy hónapig. Akkor van a harmincnapos miséje” (15).

„A szülőköt egy évig szoktuk gyászolni. S akkor veszünk színes ruhát magunkra. Addig mind feketébe járunk. Férj, feleség, felnőtt gyermek – egy évet gyászol. A kicsi gyermekeknek nem kötelező az éves gyász” (29).

Blága Julianna adatközlőmnél első alkalommal 1992-ben voltam. Mikor készültem haza, észrevette a galléromon a fekete gyászszalagot. Megkérdezte, kit gyászolok, s mióta. Mondtam, édesapámat, s több mint egy éve. Megütközött rajta, és azt tanácsolta, vegyem le: »Nem jó, nem szerencsés tovább, mint egy évet hordani!«

Második alkalommal számon is kérte: »Le tetszett-e venni a gyászt?« Le, mondom. »Na jó - mondta megnyugvással –, me ha egyszer eltelt az esztendő, nem jó túlgyászolni senkit!« Miért? – kérdeztem. »Nem szerencsés!« – volt a válasz.

„Attól a pillanattól s abba a helybe ötöznek tiszta feketébe, s abba járnak esztendeig. Aki a férjét temeti el, az két esztendőt es gyászol. A legtöbbször a férfiak az esztendőt se bírják ki, má nőszülnek meg. Az asszonynak két évet nem szabad fejkendő nélkül menjen” (36).

„A rokon egy fél évet gyászol. A jó szomszéd a harmincnapos miséig. A családtagok esztendeig „ (35).

„A közvetlen hézartartozója esztendeig s még tovább es ha kell, s a másik pedig egy-kettőre rúgja le a gyászt. Nem törődik, hogy megszólják” (25).

„A szigorú gyász attól függ, hogy ki hogy szerette az elhunytat. Hogy gyászolom? – azt jelenti, hogy értékelem. Azt mondják, »Nem hejába, hogy az erőst szerette a feleségit, met hűségesen kitartotta a gyászt!«” (32).

#### *Volt-e arra eset, hogy valaki egész életében gyászolt?*

„Nekem sötét kendőm van, én mindig abba járok. Gyermekkorom óta megkaptam úgy a fekete ruhát, hogy azóta abba járok. Úgy jöttek a halálesestek egymás után. Heten voltunk testvérek, s maradtunk ketten. Külön-külön haltak el; akkor közbe mentek az ő szülei (*ti. a férjéé*), a testvérei, úgylahogy egyeb nem volt, csak a fekete ruha, s a fekete ruha. Most má nem es érzéném magamot jól másba. Aztán, mikor meghalok, tesznek fehér kendőt, met ugye, a halott asszonynak fehér kendőt kötnek a fejére” (17).

„Én a gyermekeimnek, szomszédoknak, s a tízesbelieknek meghagytam, hogyha hirtelen meghalok, tiszta fekete kendőt kössenek a fejemre, ne fehérret, ahogy nálunk szokás. Az életem gyászba telt el: az első uram rokonsá-



gát, a mostaniét, az én szüleimet, ángyókat, bátyákat, mindeniket esztendeig örökké gyászoltam. Utojára azt mondták, leszedik rólam, többet ne gyászoljak” (36).

*Ki gyászol jól?*

„Aki bétartsa a gyászidőt. Az a rendes” (32).

„Aki nemcsak a fekete kendőt köti fel, hanem imádkozik azért a halottért. Minden imájába beléfoglalja. Rendszerint este szoktunk a halottakért imádkozni. Reggel az élő családért. Aki mélyen gyászol, az minden este beléfoglalja az imájába azt, aki meghalt. A másik pedig felköti a kendőt, s menyen. Azt hiszi, hogy ennyi elég. Jól van neki úgy is. Ilyen is van” (1).

„Jól gyászol, aki egy évig gyászolja a hozzátartozóját, vagy a férjít két évig. Arra azt mondják, hogy na, ez igazságos volt” (36).

„Aki elmond legalább egy Miatyánkot s egy Üdvözlégyet, s beléfoglalja a halottnak a lelkét: »A Jóisten adjon örök nyugalmat a férjemnek, szabadítsa a szenvedő helytől...«, s az imádság végén »Adj Uram örök nyugalmat neki, s az örök világosság fényeskedjék neki.« Bár egy ennyit mondana mindenki, s akkor igazából gyászol” (12).

*Mit mondanak arról, aki időnap előtt feladja a gyászt?*

„Volt olyan, amelyik megházasodott három hónapra. Férfiember. Aszszony es van, amelyik férjhez menyen. De azt aztán lemondják hatalmason az emberek, hogy »E se illik, met ennek a férje nem ezt érdemelte meg. Jól égett a feneke! Nem szégyelli magát, égett a valaga.« A férfieberről azt mondják, hogy »há a se vót aki mosson rea, aki főjzön, egy meleg tűzhelye nem vót.« Akárhonnat ment haza, ugye, met hát a férfi nem otthon töti a házba az életit, hanem kinn dolgozik, vagy ide, vagy oda, valamerre menyen megélhetés után, mikor menyen haza, örökké üres a ház, hideg a ház, semmi melegséget nem kap, s hát rea vót utalva, hogy megnősüljön. Másképp beszélik, mint a fehérnépet” (32).

„Azt mondják, hogy nem tisztességesen járt el, amelyik félévre má menyen, lumpol s táncol” (36).

„Aki megszegi, megszólják: hogy korán elhagyta a fekete ruhát” (6).

„A család legalább egy évig ki kell tartsa a gyászt. Aki nem tartsa ki, megszólják: »Há nem érdemelte meg (ti. a halott), hogy egy évet kitarson?! Má világos ruhát vett fel!«” (28).

„Az emberek úgy egyik a mást figyelik. De mindenből kijő, hogy »Ez es jó hamar letette a gyászt!« Ezt mondják. »Erösen nagyra értékelte az urát

(*gúnyosan*), ilyen hamar letette a gyászt, má fehér kendőt kötött! Nem szégyelli magát?!« (33).

„Aki nem tartsa be, arról azt mondják, nem fáj neki, nem törődik vele. Örvend, hogy meghalt. Megrójják. Van, aki megmondja neki, máskor a háta megett szólják meg. »Há most halt meg nagymamád..., s mé nem gyászolsz? S mé titted le a feketét?« S azt mondja, van eset, »Ne bajlódj velem!«” (15).

„Mindig megszólják. Aki rosszul gyászol, arról nem a legszebbet mondják: »Ennek nem fáj, úgy látszik!« A menyecske siratta az anyósát, hogy »Jaj, jaj, drága anyámasszony, milyen szép ágyba fektették, de ha ezelőtt tíz esztendővel idéfektették vóna még jobb lett vóna.« Ilyenek es vannak” (25).

„Inkább azt jegyzik meg, ha valaki elmenyen multságba, iszákoskodik - ezeket jegyzik meg jobban. Vagy egy fehérről, hogy »Ne, jól gyászolja az urát (*gúnyosan*), ne, hogy mulat.« Ilyen csúfondáros megjegyzések vannak: »Nem búsulja, hogy meghalt az ura...« Szóval örökké vannak ilyen megjegyzések” (34).

Nem es olyan rég, hogy idejött (*ti. hogy idenősült*) ez az ember, akit most temettünk, csak két éve, hogy idejött. S olyan jó fiatalember vót, s ez az asszony az urát csupa hat hónapig gyászolta, hogy ehhez mehessen férjhez, me ennek nagyobb fizetése vót, s hogy kapjon magasabb nyugdíjt. Most má evvel csak keveset élt, két évet, s az első ura után elvesztette a nyugdíjt, hogy má evvel megesküdt, s akkor lehet, hogy sehonnat se kap.” (29).

*Valamilyen szertartással megemlékeznek-e a halotról a gyász ideje alatt? Hogyan jár le, hogyan fejeződik be a gyász?*

„Tartsák a harmincnapos misét, s van esment az évfordulós miséje. Alamizsnát adnak itthon” (25).

„Egy évre rea misét szolgáltatnak. S akkor újból alamizsnát osztanak. A leányom má kétszer megcsinálta. Az első alamizsnaosztás egy hónapra történik. Ma eltemették, s mához egy hónapra szolgáltatassák a hónapos misét. Úgy mondják hathetes mise, de egy hónapra van. S akkor meghíjják a szomszédokat, s említik a rokonyoknak, hogy ne ekkor lesz a mise. Mise után várják a háznál ételvel s italval, s akkor odamennek, akik a templomba vótak, s leülnek, s esznek, s poharznak. Arra egy évre újból meghíjják. Akkor van az egyévi alamizsna osztás. A megemlékezés” (32).

„Minden évbe, azon a napon, amikor eltemették, egy misére valót adnak. Előbb van harminc napra mise. Ez a harmincnapos miséje. S akkor egy év múlva gondoskodik a család, hogy misét szolgáltatasson. S ha van módja héza, meghívja a szomszédokat, rokonságot, s újból alamizsnát ad. Ez lehet sok éven keresztül.. Így megemlékeznek a halotról.” (28).

„Harminc napra végeztetnek neki szentmisét. Akkor meghívják a szomszédságot, rokonságot, alamizsnát osztanak. Általában töltelékes káposztát főznek, pálinkát s kenyeret adnak” (34).

„Megemlékezünk. Valami pálinkát esszeszerelünk, s felmenyünk Bányára, hozunk 10-20 kenyeret. Akkor a rózsafüzér társulat eszező, az asztal mellé ülnek, gyújtak gyertyát, s elkezdünk imádkozni. Mikor az imádságnak vége lett - igaz, én örökké azt mondtam, arra kérem, úgy imádkozzanak, hogy ne legyen hosszas, ne legyen unalmas, met az olyan ima nem ér semmit, hanem egy-két óra s kész-, akkor poharakot elé, s a szomszédból fiatalasszonyokat, s egyik osztotta a kenyeret, s a másik a pálinkát. Így adtunk alamizsnát, s úgy imádkoznak a halottért. Máskor misére valót adunk. Olyankor főztünk töött káposztát, szép kenyeret, ha vót házi, még az vót a legjobb, de ritka most, akkor héza kalácsot vettünk Balánon, s felvágtuk, s ez vót az évi megemlékezés a halotról. Azután évente, az elhalálozás napján a misét beadják, ameddig bírja” (36).

„Amikor eltelik úgy 7-8 hónap, s nyári idő van, akkor má az asszony egy blúzt kezd felvenni, ami világosabb, hogy ne legyen epe olyan tiszta fekete. Ez egy olyan átmenet. De nem mindenki csinálja. Általába végig kigyászolják feketébe” (34).

„Az én uram tíz éve halt meg, s eddig minden évbe misét szolgáltattam az évfordulóján. S a fiamnak es. Most voltam Farkaslakán, ott van Szecsete pap, idevalósi, s annak adtam pénzt, hogy mondjon misét a fiam nevenapján. Azért végeztettem a nevenapján, met ő soha nem tartotta a névnapját. Itt, hogy így halt meg (*ti. felakasztotta magát*), nem végeznek a neviért misét, s így aztán mondatam máshol. Év után leteszik a gyászruhát, ha leteszik... Én nem tudtam letenni, de aztán kezdtek szidni, hogy »immá nincs-e más ruhád, amit felvegyél?... má mé nem teszed le?... má eleget gyászoltál!« S aztán úgy kicsinként elhagytam. Egyszer tettem egy setétebb kendőt, azután egy fehérret, s azután a lelkem úgy engedte, hogy felszabaduljon a fájdalom. Fokozatosan tettem le a gyászt. Sorba álltam kenyérét, s szidtak, »nincs-e más ruhád!«” (15).

## A sírhely

A sírhely ásása, tapasztalataim szerint, elsősorban nem mint nehéz fizikai munka bír jelentőséggel, hanem mint a beépítő rítusok egyik eseménye: a társadalmi viszonyok túlvilági folytatásának evilági kezdete. Kunt Ernő „élő falu”, „halott falu” fogalom párral érzékelteti az élők és holtak összetar-

tozását<sup>91</sup>. Az én figyelmem a két világ kapcsolatának szocializált lényegére terelődött. Erre annak a hiedelemnek a következetes megfigyelése vezetett, amely szerint az elhunyt lelkét a régebb elhalt rokonok lelki közössége várja. Tehát a lelket arrafelé kell irányítani: a látomások, imák, alamiznaadás mind-mind az érkező lélek fogadását készítik elő. Ennek a lélekhitnek megfelelően akkor a testet is úgy kell az anyaföldre elhantolni. A szentdomokosi szemléletben és a hantolási gyakorlatban az egységes, integritásos látás- és gondolkodás megnyilvánulását fedeztem fel. Az egyre inkább derengő világkép és cselekvés harmóniájában, párhuzamában az egyazon rendszerben való látásmód körvonalazódik. A túlvilági képzet és az elhantolás topográfija Csíkszentdomokoson közvetlen összefüggésben vannak.

*Hogyan, hova választják meg a sírhelyet?*

„Ahol nagyapám vagy anyám van, ott ásunk mű es, hogy ott legyünk mellettük. »Ott van az anyám, s nekem es oda ásnak.« Így mondjuk” (28).

„Ahova az elődeink alapoztak, az utódok es oda tömörülnek. Ott van például Juhászné, de a két férjét egy helyre temette, s ő es oda akar kerülni” (16).

„Vannak ősi sírok. Az ős szülők má olyan rég el lettek temetve, hogy oda má lehet ásni. Met 30 év után lehet ásni. Ha, mondjuk, valami csontot kapnak belőle, egyebet nem, azt úgy is visszateszik. Oldalba ásnak lyukakat, s oda eldugják. Ha nincs ősi sír, akkor új helyre ásnak. Az utóbbi időbe sokat foglaltak, nagyokat (*ti. területeket*) békerítettek, s azért nincs a temetőbe hely. Mindenki azt akarja, hogy a rokonság lehetőleg egy helyre kerüljön. Ez lemenyen, mondjuk, az első unokatestvérig, s ha nincs, akkor foglal egyebütt” (17).

„A rokonság közelibe. Ahhoz mindenki ragaszkodik, hogy egymás mellé kerüljenek” (15).

„A halottnak van rokonsága régről. Édesanyámék vagy nagyapámék itt fekszenek, s ide szorítsanak helyet. Nem csak annak az egy halottnak, hanem férjnek, feleségnek es. Azon vannak örökké, hogy a családtagok, rokonság egy helyre kerüljön” (36).

„Általában mindenkinek van rokonsága, s oda temetkezik. Ha nincs, választanak az új helyen, s rendszerint úgy veszik, hogy két részre. Például, ha meghal az egyik fél, s a másik él, má békerítik a két helyet, hogy oda ne temessenek mást, hogy tudják melléje temetni majd. Ha a családban az első halott gyermek, s a nagyszülők el vannak halva, oda szokták temetni. Ha csak lehet, mindenki azon tusakodik, hogy a rokonság egy helyre kerüljön. Például, ahol vannak anyósomék: a nagy Szabó család körbe ott van. De ott az uramnak má nem vót hely, met apósomnak a testvére es meghalt, s oda

temették, annak a fia is meghalt, azt is oda. Így én új helyet választottam, s az van békerítve” (34).

„A sírhely fekvése csak a rokoni szálakat tükrözi. Külön csak az öngyilkosokat temetik” (6).

*Hogyan választ az olyan, aki új sírhelyet kezd?*

„Azt ő maga válajsza meg, s ha nem, akkor a temető-megbízott. Ha ő új helyet akar foglalni, akkor 200 lejt fizet. Az új sírhely ennyi. A régi sírhely, mint például, ahol édesapámék es vannak, ahova engemet es tesznek, oda nem kell fizetni” (25).

„A halottnak a hozzátartozóitól megy egy férfi vagy egy nő, s van a templom mellett egy asszony, aki a temetőt gondozza, az menyen ki vele a temetőbe. S megnezik, hogy hova akarja. S nezik a kereszten a feliratot, hogy mikor lett az eltemetve. Ha 25-30 éve, oda má lehet temetni. De akkor es nezik, hogy a többi családtagokhoz lehetőleg közel legyen az új hely” (32).

*Vannak-e megkülönböztetett sírhelyek?*

„Volt régebb előkelő hely, de most nincs. A nagyobb gazdák, a boltosok - Krauszék -, azok külön kerteltek, foglaltak helyet, de ma nincs ilyen” (28).

„Nincsenek, de azért a jobb módúak mind a tetőre húzódnak” (35).

*Az idegenek, „a jövevények” milyen helyre temetkeznek?*

„Oda, ahova sírhelyt vált” (25).

„Nem temetik külön. Ahova a hézartartozója válajsza a helyet. Oda temeti” (32).

„Azoknak kijelölik, ahol helyet kapnak. Ide temettek, például, egy reformátust, s a pap, jól emlékszem, nagyon szépen megköszönte az egyháznak s a népnek, hogy megengedték, hogy a református testet eltemessék az anyaföldbe. Ugye, máshonnan jött, s nem volt katolikus” (17).

„Már több ideje, hogy itt élnek, több temetésre jártak, s úgy csinálnak mindent, mintha itt születtek volna. Ők az új részbe temetkeznek, Úgy mondjuk, új temető. Igen, de az új temető úgy bételt, hogy érnek essze az akasztottakkal. Födét kell vegyen az egyház, de most, hogy visszaadták a földet, minden lépést meg kell fizetni. Nem kerül kicsibe. De jól csinálták Szenttamáson: az esperes, annak idejin, egy jó darabot a kollektívéből békerített, valamit fizettek, s annyi. Ide temettek jehovásokat es. A pap nem temeti el, ott magokba vitték az akasztottak részibe. Nem engedik közénk, de nem es mennek a szent úton” (1).

### *Szokás kibélelni a sírgödört?*

„Nem. Egy van csak: Kurkó Erzsi csináltatta meg, van négy esztendeje, az anyjának, s magának. Betonval ki van öntve az alja es, s amilyen magos egy koporsó, ott megint párkánya, hogy azt lepadolják, s a másik jö a tetejire. Bukurestbe létezik inkább ez a fehérnép” (25).

„Nem szokás. Történt olyan, de nem sok. Neve sincs ennek” (32).

„Borsné asszony bépadoltatta a testvérit. De ezt nagyon ritkán csinálják. A földbe teszik. Ugye, ő es valahonnan jött, s hozta ezt a szokást” (17).

### *A házastársakat hogyan helyezik a sírba?*

„Egymás mellé, mint az életbe hogy járnak. Jobbról örökké a fehérnépet szokták” (28, 34). „Jobbról van elindítva a sírhely: oda kerül az, amelyik előbb hal meg” (34).

### *Milyen irányba helyezik a koporsót a gödörbe?*

„Arccal a nap felé” (34).

„A lakásnak a belseje mondja meg, hogy ott hogy lehet elhelyezni a koporsót. Nem törvény, de lábbal az ajtó felé. Csak a temetőbe vannak egyfelé. A szemvel mindig keletre néznek. Csak a papi embereket teszik úgy, hogy ők nyugatra néznek” (17).

## Síremlék

A síremlék, a sírkereszt állításának szokását is a beépítő rítusok közé sorolom, mivel Szentdomokoson jelképesen is az eltávolítás és beavatás közti események határjele. A temetési szokássorban már megtörténik: az elhantolás záró mozzanatai közé tartozik; éppen úgy el kell végezni, mint a beavatás bármely más mozzanatát.

### *Mikor állítják a sírjelet? Miből készül? Mit írnak rá?*

„A temetéskor má keresztet állítanak: fából, de inkább csőből. Ha vasból csinálják, a nagyobb síremlék maradhat (*ti. ráér*) két-három év múlva es, mikor lehetősége lesz a hozzátartozónak. Különösebbet nem írnak, csak itt nyugszik ez, ipsz-ipszilon, ekkor es ekkor született, ekkor es ekkor meghalt” (32).

„Keresztet visznek má a menettel. A fejihez teszik mindenkinek. Leghátul viszik: egy ember, vagy kettő. Mikor bétakarják, a fejihez teszik oda. Ott má megvan a jel rögtön. Végleges. Míg kirothad vagy kidől. Régebb fából csináltak csak, de most csőből csinálják. Héjazutnak Bányán, könnyen” (28).

„Leghamarébb csöből csinálják, azt teszik es oda. Ez a legolcsóbb. Aztán van, aki utólag csináltat kőből vagy márványból. Kinek hogy jut, s hogy áldoz” (30).

„A síremléket egyszerre viszik a gyászmenettel. A végén. Vaskereszttel van teli az egész temető. Most olyan drágák a síremlékek, hogy... Azt mondtam a leányomnak es, hagyd el, jól van egy vaskereszt. A fakeresztek dőlnek ki a temetőnkbe, néhány kő, egy-egy márvány, a többség vas. Még annak es viszik, amelyiknek aztán rendest csinálnak. De az má nagyobb helyet foglal el” (1).

*Hogyan jelölik meg az olyan fiatal sírját, amelyik menyasszonyként vagy vőlegényként halt meg?*

„Annak visznek négy ágat: az ágnak a hegye le van hajtva, s vissza van kötve. Ilyen a szokás. Ez mutassa, hogy itt fiatal van meghalva. Papírból vannak reakötve szalagok, s azokat fújja a szél. Ha leány a halott, a pántlikák fehérek, ha legény: barna vagy piros” (32).

„Fiatal halottnak, ha olyan korú, hogy menyasszony vagy vőlegény lehetett vóna, négy fenyőágot szúrnak a sírra, s kettőt a templom bejáratához. Az ágnak a végit, az újítást visszakötik. Ez azt jelenti, hogy elhalt” (28).

„Négy zöd ágat ütnek a kapuba es, s a temetőbe es. Itt a szomszéd legénynek, pedig felakasztotta magát, neki es azt tettek” (25).

„Az ágakot a legények vágják, s avval kísérik ki a halottat, s azokat leszúrnak a sír négy sarkába” (15).

*Állítanak-e sírjelet a gyermek halottnak?*

„Igen. Csinálnak neki egy kicsi keresztet, olyan 30-40 centist, s azt felszegzik a nagy keresztfára, ahova temetik. Például a nagyapjáéra. De nem írnak reá semmit, csak jelzik, hogy ott egy gyermek es van eltemetve” (32, 28).

### **A temető látogatása. Az elhunyt emlékének ápolása; halott-tisztelet.**

A temető világa a társadalmi és egyéni élet egy része. Nincs benne ugyan a fő érrendszerben, viszont a közösségi tudat egyik örökmécsese: diszkrétén ég, de fényt alig árasztó kis lángját mégis észreveszik, valahányszor az ünnepek ciklikussága és a folytonos átmenetel eseményei a figyelmet a temető felé irányítják.

A temető tudata, az ott „lakó” hozzátartozók számontartása, a sírhely látogatása és gondozása, a megemlékezések rítusai, tartalmuk, szándékuk

szerint sokoldalúak: egyszerre szolgálják a lassú beépítést, annak a képzetnek egyre erősebb kialakítását, hogy az elhunyt társadalmilag megszűnt létezni, viszont az élők és holtak viszonyának, kapcsolatának tartósítását is. Mindezek együtt nemcsak a beépítés, de az egész elmúlás fogalomkörének sajátos színfoltját képezik.

*A temetés után mennyi időre rá látogatnak el a sírhoz? Mit csinálnak ilyenkor?*

„Ahogy eltemetik, rea egy pár napra kimennek, s ott sírnak, s még sírnak, melyik úgy érzi. A sok koszorúágakot félrehordják, s lecserélik a sírt. Ha nyári időben van a temetés, virágot visznek, a sírt megrendezik, met amikor temetik, csak éppe béalapátolják” (36).

„Mindenki, ahogy érzi. Én az első időben mindennap mentem. Ki kellett menjek” (34).

„Kinek erősen fáj, majdnem mindennap kimenyen. Aztán egy kicsit megfelejtik, de biza kimennek egy jó darabig. Legalább minden héten” (12).

„Az elejin hetente. Egy évig el elég gyakran. Aztán, ugye, a föld magába veszi a testet, s úgy a látogatás es gyérül. Az ember felejt, akármilyen kedves” (29).

„Vannak olyanok, hogy szinte mindennap meglátogassa. A másik? Eltemette, s esztendő alatt egyszer se látogat arrafelé, hogy legalább egy Mi-  
atyánkot elmondjon” (25).

*Milyen alkalommal szoktak még a sírhoz menni? Mit csinálnak ilyenkor?*

„Temetés után úgy szétozlanak az emberek a temetőbe: ki-ki elmenyen a maga sírjához. Addig nem mennek el a temetőből. Mindenki elmenyen az ő hozzátartozója sírjához, s ott egy fohászt elmond az ő halottjáért: egy Mi-  
atyánkot, egy Üdvözlégyet, s adj Uram örök nyugalmat neki, s ennyit” (6).

„Minden alkalomkor, mikor arrafelé járunk. Aztán menyünk a sírt rendezni, virágot ültetni, s akkor is szoktunk imádkozni. Aztán minden temetésen, majdnem mindenki a saját hozzátartozójának a sírjához odamenyen, megcsókoljuk azt a megszentelt keresztet, s örökké úgy képzelem, mintha őt is, az emberemet csókolnám. Imát es mondok” (1).

„Amikor mást temetnek, akkor szoktak odafutni a sírhoz, s egyet reasírnak, s imádkoznak s aztán mennek a többi után haza. Reasír? Hát megfogja a fejfát, s kisírja magát, hogy »Mét tetted ezt, mét hagytál itt?« S ha gyermekkel maradt, »Mét hagytad egyedül a növelésüket?« Ilyeneket sír ott



magába, egyedül. S akkor odamenyen valaki, megfogja s elvezeti, hogy ne sírjon. Névnepkor viszik a virágot, a kortárstalálkozókör es (36).

„Van eset, hogy születése napján, neve napján is megemlékeznek. Ha misét nem is adnak, de csinálnak otthon egy kicsi imádkozót. Így a közeli szomszédokkal, s ha közel van rokon, velük. Például, itt volt a szomszédba Gergely. S Gergely napkor, itt csak egy párat, s testvéreit eszehívták. Egy kicsi alamizsnát adtak, s imádkoztak érte” (12).

„Amikor van a harmincnapos mise, akkor a rokonság is ki szokott menni mise után. Elmondanak egy Miatyánkot, elgondolkoznak... Ez egy olyan látogatás. Nem es tudja elkerülni az ember, ha má kint van a temetőbe, a más temetésin, hogy ne menjen oda. Ugye, ha megyek a falu valamelyik felibe, s rokon van arrafelé, ahhoz es benézek. Szabály nincs; mindenki érzi, hogy neki kötelessége” (34).

„De olyan es van, aki arrafelé se megy a halott sírjához. Tudok egyet, sokszor mentünk együtt temetésre, de a leány az anyja sírjához oda nem ment. S most az anyja mellé temették a férjit. Úgy megbotrántam ezen... S mondom, há az A-né sírjához temetik? Oda, mondták, met vót egy kicsi lejánkáik es oda temetve, s annak a helyire temették. De hányszor mondtam a leányomnak: Azét olyan kőszíve van ennek a Marinak, menyünk a temetőbe ki, s közel van az út, vagy tízet kell lépjen, s ott az édesanyjának a sírja, szép megcsinált sír, met kollektív elnök vót az ura, s vót miből, s mondom, soha oda nem menyen. Én mentem örökké helyette, s bár egy Miatyánkot elmondtam a lelkiért. Úgy sajnáltam, me jó lelkű asszony vót. Immá, gondoltam es, Marinak es lesz amiért odamenjen. Az édesanyjáért oda nem ment egy lépést bár - sajnálta -, s most az urát vette el a Jóisten, immá lesz amiért odamenegessen” (1).

#### *Mikor szokták gondozni, rendbe tenni a sírt?*

„Időközbe, mikor tudjuk. Nyárba többet gondozom. Aztán, ha elmenyek valakinek a temetésire, sose jövök bé, míg el nem menyek a sírjaimhoz. Elmondok egy imát, megigazítom egy kicsit, s menyek tovább. Ezt mindenki így csinálja, kinek lelke van” (15).

„Általában nyáron rendben tartják a sírokat, s mindenki kimegy má egy héttel kettővel halottak napja előtt s újra rendbe teszi. Felkapálja; egy általános takarítás van halottak napja előtt. Van, aki fenyőágakat rak körbe, most újabban virágot tesznek, koszorút is szoktak fonni. De a pap kérte, hogy minél kevesebb koszorút, met mikor elszáradnak, nincs hova rakni” (34).

„Tavasszal is olyan gyönyörű lesz a temető. Mindenki abba tusakodik, hogy ássa fel: ülteti a virágot, rendbe teszi a sírokat, mint a kertet itthon,

vagy a házat. Gyomlálják, s kapálják egész nyáron. Aztán világításra újra feldíszítik” (12).

*Mikor emlékeznek meg minden halottról? Hogyan?*

„November elsején. Olyankor menyünk világítani. Halottak napja 2-án van. Azt tartjuk, hogy mi menyünk a halottakhoz a temetőbe, és úgy érezzük, mintha együtt vónánk. De nem látunk sehol senkit. Csak úgy szeressük köztük lenni olyankor a temetőbe. Úgy érezzük, mintha beszélgetnénk velük” (30).

„Mindenszentek napján este. Halottak napja előtt való este. Halottak napja november 2-a, s november elsején van a világítás. Örökké világítottunk. Mi így örököltük” (12).

„Halottak napján, világítással a sötét síron. Négytől ötig van egy szertartás a temetőbe. Mi, akik messzebb vagyunk, azelőtt lemenyünk világítani. Ötől van a szentmise az elhunyt lelkéért, s akkor elmenyünk a templomba, s utána hazajövünk. Mikor a szentmisének vége van, kezdődik a harangszó az elhunyt lelkekért: harangoznak egy óra hosszat. S ha azalatt még hazaértünk, akkor idehaza még gyertyát gyújtunk, addig, amíg a harangszó tart. Gyertyatartóba teszünk gyertyát, vagy deszkára teszünk annyi gyertyát, hány halottunk van” (34).

„Így emlékezünk meg a halottakról: meggyújtjuk a gyertyákat, s imádkozunk értük. Akkor vána a legfontosabb, amikor a harangok es szólnak, s a lelkek szabadok, de akkor má mindenki el van távozva. Este héttől nyóócig harangoznak: akkor má nincsen senki a temetőbe. Sokan megkezdik má délbe a világítást. Attól es függ, milyen időjárás van: me eccer szép, máskor esik, havazik” (1).

„Halottak napján a temetőbe megy mindenki, s akkor úgy érzi, a halottjáért egy gyermeknek vagy egy szegénynek kell adakérojzék (*ti. adakozni*) valamit: vagy egy lejt, vagy vakarut, egy szelet kenyeret szoktak vinni” (28).

„Mindenszentek estéje, az a halottak estéje. Akkor van a halottakért a temetőbe a szertartás. De régen nem maradtunk ott sokáig gyertyázni, hanem jöttünk be a templomba, ahol ugyancsak a halottakért volt mise. Aztán másnap, halottak napján, november 2-án, akkor a pap újra kiment a temetőbe, s az új sírokat megszentelte. S liberákot (*ti. gyász-szertartást*) végzett, ki kívánta. S azt meg kellett fizetni. De most nem végeznek, csak eppe megszentelik a sírokat” (29).

*Hogyan világít az, akinek a halottja idegenben van, ha nem tud kimenni a temetőbe? Hogyan világítanak, ha rossz az idő?*

„Az olyan itthon gyertyát gyújt. A házba. S hanem ott a temetőbe van a nagy vezérkereszt, s akkor oda leteszi, s azért a távol lévőért égeti el. Például azért, aki a háborúba esett el. Itthon gyertyatartóba tesszük a gyertyát, vagy pohárba teszünk lisztet, gabonát, s abba állítsuk a gyertyát” (12).

„Odahaza meggyújtsa a gyertyákat, s elvégez a halottakért, például, egy rózsafüzért. S azt felajánlja. Van, amikor egy edénybe gabonát tesznek, s abba belészúrják a gyertyákat, s úgy éget, ahányat akar; s a másik gyertyatartóba teszi vagy lapítóra ragasztja, s amellet imádkozik, amíg egy órahosszát harangoznak a halottakért” (29).

„Ha nem tudnak kimenni, met olyan az idő, akkor a házba világítanak. Gyertyákat gyűjtanak, s imádkoznak mellettük. A belső házba (*ti. a tiszta szobában*). Egy deszkára a gyertyákat lerakjuk, s azt az asztalra vagy födre tesszük. Itthon elvégezzük az imát, s azalatt ég a gyertya, amikor rossz az idő, vagy betegség miatt nem tudunk kimenni a temetőbe” (25).

„Béhojztunk egy deszkát a házba, különösen, ha hideg vót, s amennyi halottunk vót, háromszorosa gyertyát felcsepegtettünk a deszkára, s meggyújtottuk, s akkor körül, a házbeli népek, kik vótunk, elkeztünk egy rózsafüzért vagy más imádságot. Azalatt harangoztak. Ilyenkor így vót a világítás” (36).

„Édesanyám, Isten nyugtassa, mikor megidősödött, má nem ment ki a temetőbe. A gyertyákat otthon égette, a Szent Kereszt Útját s a Halottak létániáját otthon végezte, s azt mondta, ez annyi, mintha én ott ülnék, s még jobb, met itt csendbe végzem, s nem zavarnak. A gyertyát, amit kivitt vóna a temetőbe, otthon égette el” (1).

*Mióta szokás világítani?*

„Hát én kicsi gyermek vótam s úgy mondták, hogy örökké vót” (25).

„Ejjsze, mióta ember él a földön, örökké megvót. Ezelőtt nem vót olyan szük a gyertya, mint most (1992). Mikor leányka vótam, olyan sok gyertya égett a temetőbe, hogy Garados oldalát megvilágította. S aztán, ugye, szükkült a gyertya s drágult. Most es van világítás, de nem ég annyi gyertya, mint ezelőtt” (1).

„A világítást mű így értük. Akkor má világítottak. Mindenszentek estéjén. Nem halottak napján, hanem megelőző este. Mindenki viszen koszorúkat, akkor szép a temető. Majdnem minden kereszten friss koszorú van” (28).

„Én két hetes vagyok – 77 éves –, de én ezt értem, hogy mindig kellett világítani” (17).

„Mindig megvolt, csak nem úgy, mint most. Régebb kaszáltak a sírokon, nem virágozták, mint most. Tudtuk csak, hogy ez a miénk, s az a másíké. Most szépen csináljuk, az biztos. Most nagyon szép, olyan szép a temető, olyan szépen meg vannak a sírok rendezve. Most, úgy a 70-es esztendőbe kezdődött, hogy kimenyünk a temetőbe többször es. Addig olyan elhagyott vót. Örökké mondtam édesanyámnak, én több helyen jártam, de olyan szép sírhantok vannak mindenütt! De azt mondta: »Ó, oda nem kell cifraság!« Mióta emlékszem, szokás. Az igaz, hogy úgy tíz évtől errefelé jobban veszik, s hazajönek az elmentek is idegenből, de azelőtt is világítottak. Ez biztos, csak most nagyobb szokás lett” (34).

*Mit mondanak arról, aki halottak napjára nem újítja fel halottja sírját, nem világít?*

„Azt megszóljuk, hogy hát ugye »nem érdemlette meg (ti. a halott), hát azért hagyott vagyont?!... azért fáradt érte?... azért növelte fel (gúnyosan), hogy most nem érdemli meg, hogy legalább a sírját rendbe tartsák?!...« Nem mond jót senki arra. Ha nem gondolják a sírt. Azt es így szólják meg, aki a gyászt nem tartsa. A háta mögi mondják, a hozzátartozó meg meri mondani a szemibe es, s meg es mondja” (12).

„Elhanyagolt sír, biztos nincs hozzátartozója. A személyt megszólják, »Elhanyagolta, nem tartotta kötelességének«” (34).

„Megszólják: »Elhanyagolja, nem törődik a hozzátartozójával«, (17).

„Hanyag. Nem gondol arra, hogy ő es odakerül. Elítélik” (25).

„Hát az sok mindentől függ. Olyan es van, hogy elfelejtett halott, nincse má senkije. De van olyan es, hogy van, s mégse menyen arrafelé. De például az idén olyan korán fagyott, hogy aki két héttel előtte nem csinálta meg a sírt, még gyertyát se tudott a földbe dugni. Az időjárás viszontagsága amilyen, aszerint tötsük az időt a temetőbe. Mikor szép az idő, órák hosszát s még többet es eltötünk a temetőbe, met nemcsak egyhez kell menni: anyósom es meg van halva, apósom es, édesapám es, édesanyám es, az uram es. Ugye telik az idő. De ha hideg van, nem ülünk sokat” (1).

*Ragaszkodnak-e ahhoz, hogy az idegenben elhunyt testet hazahozzák? Ha nem tudják hazahozni, síremléket állítanak-e neki?*

„Van olyan, hogy hazahozzák. Idegenbe van, de kívánczik, hogy itthon temessék el. Hazahozzák ilyenkor. A másik halála előtt hozassa haza magát” (17).

„Igen. Melyiknek olyan a családja, hogy megbírja, hogy valahol elhalt, s úgy haza tudja szállítani, az hazahozza. Itthon temetik el” (25).

„Ha csak tehetik, bármennyire messze volt, ahol meghalt, hazahozják. Síremlékek vannak a temetőbe csinálva, s azok jelzik, hogy nem ott nyugszik, csak a háborúban halt el, s az ő emlékére van állítva. Az ilyen síremléket rendszerint bészentelik” (34).

„A háborúba elesettnek emlékfát állítottak. Felírták, hogy hősi halált halt, de a teste nincsen itthon. Ilyenkor liberát végeztetnek a pappal. Ott kint a keresztfánál” (6).

### A beépítő rítusok összefoglalása

1. Az elhantolással és ezzel egyidőben az alamizsna népes és szertartásos elfogyasztásával, valamint a harmincnapos miseszolgálattal lezárulnak azok a rítusok, amelyek kisebb-nagyobb arányú, de mindig közösségi, társadalmi közreműködéssel, lelki segédlettel zajlottak. Szoros értelemben ezt az időt tartom a beépítés első szakaszának, az éves gyász ennek a folytatása, de már független a közösségi közreműködéstől, a magánszféra élethelyzete, a társadalmi megítélés azonban végigköveti, minősíti.

2. A beépítés az emlékek, az emlékezés lelki folyamatának elindulásával kezdődhet. Egy merőben másfajta helyzet áll elő: míg az eltávolító rítusok többnyire a kihűlt testre irányultak, addig a beépítés már a halott lelkének új környezetbe való befogadásában érdekelt. A holttest, a maga fizikai valóságában, amíg elhantolatlan, még az élők között van, és önmagában rítusszabályozó tényező; viszont a sírgödörbe való eresztése pillanatától elkezdődik beépítése a tudati szférába, mivel fizikailag érzékelhető léte megszűnt. Ettől a pillanattól az elmúlás szokásvilágának újabb mozzanatai kezdenek működni.

3. Célirányos megfigyeléseim alapján elmondhatom, hogy igenis létezik közösségileg tanult és hagyományozódó *rituális kétségbeesés*, melynek csúcspontjait az eddigiekben láthattuk (koporsó lefödés, sírgödörbe engedése, illetve a sírgödörtől való elindulási pillanat) és amelyek a szertartások folyamán hangos sírás, szaggatott mondatfoszlányok, archoz szorított tenyerek, kétségbeesést sugalló gesztikuláció, egymásra borulás stb. által jutnak kifejezésre. Mihelyt viszont a fenti lelki reakciókat kiváltó események (ingerek) lejárnak, a kísérő lelki jelenségek is fokozatosan megszűnnek. Ilyenképpen hagyományozódó lelki feloldódási módról, lelki megkönnyebülésről is joggal beszélhetünk.

4. Az alamizsna (tor) már a feloldódás hangulatával kezdődik: ezért tekintem a tort a beépítés elindító aktusának. Az eltávolítás népes részvétele

mérséklődik ugyan, de a beépítés első eseményére, rítusára még nagyon jellemző. A gyászoló közönség már maga mögött tudja a temetés (az eltávolítás) lezárt tényét, így az életbe, az élők közé, az otthonba való visszatérés hangulatában, érzéseivel „ül be” az alamizsnás (toros) asztal mellé.

A rituális étkek, italok (kiporciózott adagok) együttes elfogyasztása nagyban hozzájárul – akárcsak a menyasszony kivétele után – a szomorú hangulat feloldásához.<sup>92</sup>

5. A halott lakodalma, ahogyan az egész nyelvterületen nevezik (bár nehéz egyértelműen eldönteni, hogy a terminológia a folklór belső életéből való-e, vagy a jelenséggel foglalkozó kutatók találmánya), Csíkszentdomokoson az emlékezet szerint 1964 óta nem gyakorolt szokás. Legalábbis a csendes és időben illemhatárok közé szorított táncmulatság formájában nem. Lakodalomra emlékeztetnek viszont továbbra is a nászruha, a zenés búcsúztató, a zöldágak ütése és a temetkezési kiadások, költekezések egy részének átvállalása a keresztszülők által.

6. Az átmenetel természetes, törvényszerű és jelzésértékű helyzetének tartom, hogy az eltávolítás utolsó rítusa (az elhantolás) és a beépítő rítusok első eseménye (a tor) történhet csak népes, bár fogyatkozó közösségi részvétellel. A beépítő rítusok lassan vissza kell térjenek az elválasztó rítusok (haldoklás, elmúlás) társadalmi szintjére; előbb a család, rokonság, szomszédság, majd csak a család területére.

7. A közösségi részvétel elvárását és óhaját célozza az is, hogy Csíkszentdomokoson az alamizsnára mindenkit „elvárnak”. Nincs válogatási szempont<sup>93</sup>, csupán egy feltételt fogalmaznak meg: „aki nem sajnálja az idejét és fáradságát eljöni, s a mi halottunkot elkísérni...”

A halottért hozott ételáldozatnak kettős célját tapinthatam ki: fokozni az esélyt arra, hogy hitük szerint a halott lelke „jó úton haladjon” – ezért fontos, hogy minél többen részesüljenek belőle –, másrészt megmutatni a faluközösségnek, hogy a család nem sajnálta halottjáért az anyagi áldozatot.

Az inséges évek miatt ugyan jelentkezik a visszafogottabb költekezés, alamizsna-osztás változata is (kenyér/kalács, féldeci pálinka osztása a temetőkapuban), de az első szempontnak (ti. hogy minél többen részesüljenek belőle) akkor is érvényre kellett és kell jutnia. Megjegyzem, hogy ezt az ún. „szegényebb változat”-ot a szegénység éveiben is csak kivételes esetben és nem kevés lelki vívódás után választják. A halott „lelki nyugságá”-ért csinálják, ezért senki nem vállalja az alamizsna-adásról való lemondást. A halottkultusz léte mellett lehet-e ennél nyomósabb érv?

A hagyomány szívósságát, az ahhoz való erős és félelmetes ragaszkodást igazolja az, hogy egyházi személy sem tudta rávenni a falu népét az elha-

gyására.<sup>94</sup> Igazolja az a felháborodás is, amellyel a falu népe adott esetben az alamizna elmaradását lereagálta. A tor transzcendens hatásába vetett erős hitet azok a hiedelmek illusztrálják legjobban, amelyek a megyebíró családjában utólag bekövetkezett szerencsétlenségek és az alamizna-adás elhagyása közötti összefüggést értelmezik mind a mai napig.

8. Egyik-másik szokás megtartási módja az életminőség tükre is. Így jelezni kényszerülök a profanizálódás tüneteit is: a végtisztesség megadásának szándéka mellett többen az alamizna osztását (a tort) evési alkalomnak is, vagy csak annak tekintik: „Most mindenki menyen, nem kell hinni”.

9. Az alamizna fogalom kettős jelentésű. Tágabb értelemben, a köztudatban ismert tort értik rajta, a terített asztal melletti szertartásos étkezést; szoros értelemben pedig a kiporciózott kalács- és kenyéradagot, két vagy három pohár pálinkát. Ezeket a rituális étkeket és italokat a halottért elfogyasztani illő és kötelező. A pálinka így nyer sajátosan népi/profán és szent tartalmat, hogy a Szentháromsággal hozzák összefüggésbe – mindenikre egy pohár pálinka – mely szerintem egyben hasznossági, fogyasztás-szabályozó elv is.

10. Az alamizna-adás arányait nemcsak a család anyagi állapota hordozza, hanem a halott iránti ragaszkodása, megbecsülésének foka is, de minden esetben vállalni kell a közvélemény ítéletét.

11. Az alamizna-adás arányai megkívánják a szervező, előkészítő, főző, felszolgáló háttérszemélyzetet. A szakácsné szerepét általában fizetett személy tölti be, akár csak a lakodalomban. Rendszerint ugyanazokat a már ismert és tapasztalt asszonyokat hívják meg mind a két eseményre.

12. Az étkezés előtt elmondott imák egyike – az Asztali áldás – azonos a lakodalmi asztalt felszabadító imával. Újabb példa arra, hogy egy adott közösségben a létező hagyománykészlet egyazon elemeit, alkotásait más-más élethelyzetekben is alkalmazzák.

13. Ezt a jelenséget az elmúlás, a temetés hiedelemvilágának szentelt külön fejezetben újra megemlítem, ám szükségesnek tartom itt is szólni az alamizna-adás egyes tartalmi vonatkozásairól. Így próbálom érzékeltetni a különböző rítusok szoros összefonódását.

Az asztalnál mondott imákba belefoglalják az elhunyt neve után a korábban elhunytak nevét is. Ilyenképpen, a szentdomokosiai hite szerint ezek is részesülnek az alamiznából: „várják a szabadulást”. Korábban, mint láttuk, a haldokló ezeknek a nevét szólítja, őket véli látni, „ők hívják”. Tehát, az alamizna- osztással „őket figyelmeztetik” az újonnan érkező lélek fogadására. A beépítés szándéka, szerintem, itt is nyilvánvaló, és egy egész rend-

szemek, világképnek a része, amelynek létét nem győzöm eléggé hangsúlyozni.

14. A gyászruha a falu információs rendszerében azonosító, ellenőrző jel, viselése nemcsak személyes ügy: lehetővé teszi a gyászolás külsőségeiben való megnyilvánulásának ellenőrzését a falu számára. A gyász viselése, és a hagyomány-szabályozta viselkedés alapján fogalmazódik meg aztán a gyászolás társadalmi minősítése: „Jól gyászol/ Rosszul gyászol”.

Találtam azonban példát a lelki rejtett gyásznak igénylésére is. Blága Juliánna és rózsafüzér társulatából többen a halott emlékének lelki ápolását tartják fontosabbnak. Visszatérő gondolatuk, hogy a „külsőségek nem segítenek a halotton”, bármennyit is tartanak. Értékrendjükben fellelni a gyász túlvilág felé szóló üzenetét is: „Gyászunkkal a halotton segítünk”.

15. A gyász viselése, tartása hagyományosan elsősorban asszonyi feladat, kötelesség. A halál beálltakor ők öltik fel elsőnek a fekete ruhát, kendőt, és a gyászidő alatt végig kötelesek hordani. Másszóval, a gyászolás formai, tartalmi felelőssége mindenki előtt az asszonyokat terheli. Általános magyar szemlélettel állunk szemben, hisz erről Kunt Ernő is így ír: „A gyász súlya elsősorban a nőkre ereszkedik – s különösen az idős asszonyokra –, az ő viseletükben és viselkedésükben nyilvánul meg, s tőlük várja el ezt a közvélekedés is.”<sup>95</sup>

A fentiekből következik, hogy a gyászolás társadalmi megítélése is elsősorban rájuk irányul és épül. A megbélyegző jelzők használatában, a közvetlenül személyre szóló megszólításokban is kifejezésre juttatott megróvások szigorúbban sújtják őket, mint a férfiakat. A férfiember gyászbéli hűtlenségét, félrelépéseit nemiségéből és sajátos társadalmi, gazdasági helyzetéből következő indokokkal oldozzák fel. Ez egyben a falusi társadalomban hagyományosan működő férfi-nő viszony függőségi fokára is érvényes példa.

16. A gyászidő hagyomány szerinti betartása, valamint a domokosi családok népes volta olyan helyzeteket teremtettek, hogy némely asszony szinte egész élete során nem vethette le a gyászruhát.

17. A szomszédság részvétele a gyászban egy hagyományosan gazdasági-társadalmi szokás másfajta megvalósulását is igazolja. A mindennapi munkában, a szükségben egymást támogató szándék – a kaláka – ezúttal lelki, érzelmi síkon is megvalósul a fizikai segítségnyújtással párhuzamosan. Úgy gondolom, nem véletlen bizonyos helyzetek visszatérő sajátos szóhasználata: az imádkozóba úgy hívják a szomszédot „...legyen szíves jöjjön el, az imádságot *segítsen* elvégezni”; az imádkozó végén, a búcsúztató szövegben megköszönik a jelenlevőknek, hogy szép imáikkal *felsegítették* a családot”; „a halotton *segíteni kell* imával, alamizsnával, hogy szabaduljon” stb.



És az sem véletlen, hogy a család ezt a fajta segítséget is étkezéssel jutalmazza: végvacsora, kétszeri alamizna-osztás. A szomszédság lelki segítése a gyászban a kalákaszervezés modelljére emlékeztet.

Az emberi szolidaritásnak erre a csíkszentdomokosi példájára alig találunk máshol utalást.

Mivel mindenkinek van szomszédja, és a gyász megélését a falu minden szögletében figyeltem, úgy tapasztaltam, hogy a gyász Csíkszentdomokoson a közösségi kohézió egyik fenntartója és ápolója is.

18. A falu társadalmának nyitottságára utal, hogy a gyászidő megszegésének személyi, más társadalmakban eltitkolt motivációit tudják és elbeszélik. Így válhat közmegítélés tárgyává az a személy, aki a gyászolás szabályait megsérti egy esetleges nyugdíj, új házastárs után járó nagyobb fizetés reményében.

A közösség hagyományos erkölcsi normáinak és egyéni számítás összehúzó hatásának hasonló példáival a párválasztás kritériumrendszerének vizsgálata során is találkoztam.<sup>96</sup> Azokról van szó, akik tudatosan vállalják a közösségi elítéltetés lelki nyomását.

19. A beépítés lelki sikerét szolgálja a temetkezés topográfiája, amelyben a társadalmi élet sajátos folytatásának szándéka tükröződik; benne egyszerre jelentkezik már az elhunytakkal és a majdani elhunytakkal való együttlét óhaja. Ezért temetkeznek az elődökhöz, ha pedig ez nem lehetséges, akkor úgy váltanak, „kerítnék bé sírhelyet”, hogy a leendő elhunytaknak is biztosítva legyen a temetkezési hely. Ezt a családi, rokonsági együttlét túlvilági távlatának nevezném.

Ugyanezt a jelenséget Balassa Iván és László Gyula társadalmi jelenségként értelmezik. Ennek ellenére szemléleteink egy ponton találkoznak. Balassa Iván a családi temetkezést a patriarkális családszerkezet kivételének látja.<sup>97</sup> László Gyula viszont a honfoglaló magyarság temetőit vizsgálva azt mutatta ki, hogy „A másvilágról való hitüknek megfelelően a család a másvilágon ugyanabban a szerkezetben él tovább, mint ezen a földön. Éppen ezért a temetéskor gondosan megtartották kinek-kinek a nekijáró helyét.”<sup>98</sup>

A családi, rokoni közelségben való temetkezés folytonosságát Erdély „igen sok tájegységében feljegyezték, sőt kimutatható a magyar nyelvterület más vidékein is” – állapítja meg Balassa Iván.<sup>99</sup>

20. A sírgödör bélelését (néhány eset) a falutól távol élő, de Szentdomokoson temetkezni szándékozók kezdeményezték. Helyi követőjük nincs, igen sokan értelmetlen költekezésnek tartják.

21. Meglepő a síremlék értékrendje. Egyrészt fontosnak tartják a sírt már a temetés befejeztével megjelölni, a természetestől eltérő halálesetek - fiatal vagy gyermek halála – általános jelrendszerét kiegészíteni négy fiatal fenyővel, melyek csúcskeresztjét visszakötik, letörik; kisméretű kereszttel, melyet a már korábban felállított, a meglevő sírkereszt egyik karjára szegeznek. Másrészt viszont a költséges temetkezési szokásokkal szemben a síremlék tárgyi, anyagi kivitelezésében a lehető legolcsóbb formát, megoldást választják. A máshol, a szomszéd falvakban már divatos, az önmutogatást is magába rejtő öntött és márványköves síremlékek száma a csíkszentdomokosi temetőben jelentéktelen. A fából készült keresztek korhadóban, újat nem is látni; az egész temetőt ellepte a vascső-rengeteg, a név azonosítására pedig alumíniumlemez szolgál. Ebbe karcolják bele a halott nevét, legszükségesebb adatait, majd felcsavarozzák a csőkeresztre.

22. A temető-, illetve a sírlátogatás a beépítő rítusok egyéni gyakorlási módja és mint olyan, hatásos lelki terápia, hiszen általa is oldódik az elvesztés fájdalma, ugyanakkor társadalmilag is figyelt és számontartott cselekvés. Az egyén viselkedésének közösségi megítélését most emlékének ápolása és annak közösségi megítélése váltja fel.

Az adatközlőkkel folytatott beszélgetések, valamint az illendő távolságból gyakran megfigyelt sírlátogatások alapján úgy vélem, hogy ez a gyakorlat, lelki motivációit tekintve, leginkább a beteglátogatóhoz hasonlítható. Mindkettő egyféle emberi kötelesség letudása, amely a lélek megnyugvását hozza maga után. A temetőben ugyan nincs közvetlen visszajelzése a látogatás élményének, de ezt a lelkiismeret pótolja. Adatközlőim mindig hivatkoznak erre és a közösségi figyelésre. Hisz egyetlen látogatás sem történik mások tudta nélkül, miképpen tudják az elhanyagolt, a nem látogatott sírokat is.

23. A halott-tisztelet, halottra való megemlékezés különleges és újkeletű közösségi formájára a kortárstalálkozó keretében kerül sor. A csupán néhány éves múltra visszatekintő közösségi ünnep eseménysorában gondosan előkészített az a mozzanat, amikor az 50. évüket ünneplők az elhunyt falusfelek emlékére az anyakeresztnél koszorút helyeznek el. Az itt elhangzott, máris folklorizálódott emlékbeszédben az ünneplőkkel egy évben született, de időközben meghalt társakat név szerint említik. Ezzel a gesztussal az ünnepet megmentik az általánosságtól, az elhunytakat pedig a felejtéstől; ha ideig-óráig is, de visszaemelik az élők közé.

Mivel Szentdomokoson már kiforrott ünnepséggé állandósultak a kortárstalálkozók (újabbán a 40 éveseké is), tulajdonképpen a faluban kétszer van Halottak Napja: a minden halott napja és egy évjárat halottainak napja.

Ez utóbbiak egy korosztály halottjai: egyhalottként, összevontan – az anyakereszténél – emlékeznek meg róluk, de mégsem névtelenek.

Az elhunytak családtagjai, a rokonság jelen van a megemlékezésen, s együttesen köszönik meg a megemlékező koszorúzást.<sup>100</sup>

24. A világítás szentdomokosi gyakorlata, és értelmezése, melyet a hiedelmek tesznek még teljesebbé, az élők és holtak kapcsolatának mélységeit sejtetik. A világítás óráiban, melyeket az ünnepi takarítás, díszítés órái előznek meg, a halottak megrendítő lelki-szellemi reintegrálása játszódik le: „...úgy érezzük, mintha együtt vónánk, ...úgy érezzük, mintha beszélgetnénk velük” (30).

25. A halottakról Halottak Napján megemlékezni belső lelki parancs. Ennélfogva nem maradhat el semmilyen oknál fogva. Ezért dolgoztatta ki a halottkultusz lelki kényszere a világítás házi változatait is.

26. Mintegy zárógondolatként, a beépítő rítusokról elmondható, hogy társadalmi szerepük nem kisebb, mint az eltávolító szertartásoké.

A szent és profán jegyében történő együttes megemlékezés hangulata képes ellensúlyozni a félelem, a pánik, a kétségbeesés, ahogy Malinowski minősíti „centrifugális erőit”<sup>101</sup>, képes visszarendezni a társadalmi egyensúlyában megbolydult közösséget, de méginkább a közösség felkavart lelki nyugalmát.